

MÎREK MUHAMMED VE ŞEHRÎ VE GÜLÎ ADLI ESERİ

Yusuf ÖZ*
Bahattin KAHRAMAN**

Özet

Şehrî ve Gülî, klasik İran edebiyatının önemli şairlerinin edebî meclislerde anlamı üzerinde tartışılmış ve nazım sebebi sohbetlere konu olmuş beyitlerini, manzumelerini ya da anlaşılmasında zorluk çekilen beyitlerdeki mazmunları bazen hikâyelerini naklederek izah eden bir eserdir. İçeriği ile Farsça edebî eserler üzerine Anadolu’da oluşmuş şerh geleneğinden farklı bir örnek olan bu eser, *Nevâdirü’l-Emsâl* adlı Farsça-Türkçe deyimler sözlüğünün müellifi olan Mîrek Muhammed tarafından yazılmıştır. Taşkentli olan Mîrek Muhammed, şair Muhlisî-i Bedahşânî’den eğitim almış, hiciv şairi olarak bilinen Müşfikî-i Buharâyî ile görüşmüş ve Şiraz, İstanbul ve Zigetvar’da bulunmuştur. Bu çalışmada müellif ve eseri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mîrek, Şehrî, Gülî, Nevâdir, şerh

Mîrak Muhammad and His Work Named “Shahrî ve Gulî”

Summary

Shahrî ve Gulî is a collection of couplets and poems selected from important poets of classic Persian literature, which were difficult to interpret and discussed in literary congresses, sometimes presented with the stories of the couplets and poems. Having different qualities from the commentary tradition formed in Anatolia on Farsi literary works, it was written by Mîrak Muhammad, who is known as the writer of Farsi-Turkish idioms-dictionary named *Navâdiru’l-Emsâl*. Mîrak Muhammad, who received education from Muhlisî Badahşânî, and conferred with Müşfikî Buharâyî known as the satirical poet, visited some cities like Shiraz, Istanbul and Szigetvar. In this article, the author and content of his work will be introduced.

Keywords: Mîrak, Shahrî, Farsi-Turkish idioms-dictionary, contemporary

* Doç. Dr.; Kırıkkale Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi

** Doç. Dr.; Balıkesir Ü Necatibey Eğitim Fakültesi Öğr. Üyesi

MİREK MUHAMMED-İ TAŞKENDÎ

Hayatı

Mîrek Muhammed, Osmanlı ülkesine göç etmiş kültür adamlarından biridir. Daha çok *Nevâdirü'l-Emsâl* adlı Farsça-Türkçe deyimler sözlüğünün yazarı olarak bilinen Mîrek'in hayatı hakkında, ne yazık ki, elde fazla bir bilgi yoktur. Adı geçen sözlüğün anıldığı kaynaklarda, müellifin adı ve nisbesi dışında, hakkında başka bir bilgi kayıtlı değildir.¹ Yazara dair bilinenler, daha çok *Şehrî ve Güli*'de düştüğü kayıtlardan ibarettir.

Mîrek Muhammed, Özbekistan'ın Taşkent şehridendir ve tarikat itibarıyla Nakşibendîdir. Bizzat kendisi '*Taşkendî*' ve '*Nakşibendî*' nisbelerini zikretmiştir. *Şehrî ve Güli*'de mevcut bilgilere göre Mîrek Muhammed, Çağatay Türklerinden olup soyu Barak Han'a dayanır. Eserinde, Huseyn-i Hıyâvânî'nin manzum *Zafernâme* ismindeki eserini ithaf ettiği Barak Han için '*ceddim*' ifadesini kullanmıştır.² Anılan sultan, Özbek Türklerinden Şeybanîler hanedanının yedinci sultanı olup 1551-1556 yılları arasında hükümdarlık etmiş, on altıncı yüzyılın ortalarında Taşkent'te kendi adına Barak Han Medresesi'ni inşa ettirmiş olan Nevruz Ahmed Barak Han olmalıdır.³

Mîrek Muhammed, bu eserinde şair Muhlisî-i Bedahşânî'ye '*üstadım*' ve '*bu keminenin üstadı*' şeklinde hitap eder ve kendisinden dinlediği bir rubaiyi nakleder.⁴ Yazar ayrıca çağdaşlarından hiciv şairi olarak bilinen Müşfikî-i Buharâyî ile de görüşmüştür. Bu görüşme hakkında *Şehrî ve Güli*'de verilen bilgilerden Mîrek Muhammed'in Buharalı şair Müşfikî ile onun yaşlılığında, 1590'lı yıllarda görüştüğü söylenebilir. Fakat bu görüşmenin nerede gerçekleştiğini söylemek güçtür. Mîrek'in 1580-1590 yılları arasında Semerkand'a ya da Hindistan'a gitmiş olması muhtemeldir.

Mîrek, bir süre Şiraz'da bulunmuş, Farsça yazar birçok şairin divanını tarayarak vücuda getirdiği Farsça-Türkçe deyimler sözlüğü *Nevâdirü'l-Emsâl*'i 1611 yılında Şiraz'da yazmıştır. Yine *Şehrî ve Güli*'de İstanbul'a geldiğini ve buradaki şairler ve ediplerle görüştüğünü ifade etmekte, ancak bir tarih vermemektedir. Mîrek'in, İstanbul'da bulunduğu dönemde, buradaki edebî muhitlerle teması olmuş; eserinde o dönem şairlerinin edebî zevkine dair tespitlerini ve İstanbul'un edebî atmosferini bize aktarmıştır. Kesin olan, müellifin, *Şehrî ve Güli*'yi yazdığı 1613 yılından önce İstanbul'da bulunduğuudur. Burada ne kadar kaldığı bilinmese de, bu yıllarda, dönemin en önemli kültür şehri olan İstanbul'da bulunan Türk şairleri, önceki Fars şairlerinin eserlerine itibar etmemekte,

fakat o zaman için revaçta olan Sebki Hindî şairlerinin şiirlerinden örnekler elde etmek istemektedirler.

Müellif, İstanbul'dan Rumeli'ye geçmiş, burada Farsça dersler vermiş ve Farsça eserler okutmuştur. Mîrek, *Şehri ve Güli*'yi 1071/1613 yılında Zigetvar'da Kanunî Sultan Süleyman için inşa edilen türbede tamamlamıştır. Eserin Farsça hâtimesinde eserini tamamladığı yıl Zigetvar'da ikamet etmekte ve burada “*edîb kardeşler*” ile birlikte olduğunu haber vermektedir: “...*bu kitap, çok saygın Zigetvar şehrinde, edip kardeşler ile birlikte, Sultan Süleyman Han'ın türbesinde, bahçe gülü mevsiminde sona erdi. Tarih: 20.6.1613.*”⁵

Mîrek'in, Zigetvar'da görüştüğü kişilerden biri de, Kanunî için inşa edilen türbede bir süre türbedarlık yapmış olan âlim ve mutasavvıf Bosnalı Ali Dede'dir⁶. O, ‘türbe şeyhi’ unvanıyla anılan Ali Dede'nin sohbetlerine de katılmıştır.

Buraya kadar olan kısımdan anlaşılacağı üzere yazar, Taşkend, Semerkand, Varna/Zigetvar (1595), Şiraz (1611), İstanbul ve son olarak Rumeli (1613)'de bulunmuştur.

Mîrek Muhammed görme özürlüdür. *Şehri ve Güli*'nin Farsça hâtimesinde, körlüğe mübtelâ olduğu için kalem ve kâğıda el sürmediğini, bu eserini, *Nevâdirü'l-Emsâl*'i, nüshasını tespit edemediğimiz ve hangi dilde yazıldığını bilemediğimiz *Sâkinâme*'sini ve diğer risalelerini kâtiplere yazdırmıştır.⁷ Yazar hakkında bilinen başka bir husus da kendisinin yeterince Türkçe -kastedilen, Osmanlı Türkçesi, yani Türkiye Türkçesidir-bilmediğidir. Eserlerini kâtiplere yazdırmasının bir sebebi de, Türkçesini yetersiz görmesidir.

Eserleri

Nevâdirü'l-Emsâl

Eser, Farsça deyim, atasözü ve kinayelerin Türkçe açıklamalarını ihtiva eden bir sözlük olup 1020 yılının Muharrem (Mart 1611) ayında Şiraz'da yazılmıştır. Mîrek, sözlüğünü hazırlarken, Fars edebiyatından pek çok önemli şairin divanlarını tarayarak iyi bir derleme çalışması yapmıştır. Eserinin mukaddimesinde, adlarını andığı bu şairlere ait kaside, gazel, rubai ve tek beyitlerden tespit edilen deyim, atasözü ve kinayeler ile atasözü haline gelen beyitleri eserine almıştır.⁸ Sözlükte divanları taranan ve beyitlerinden örnekler verilen şairlerin çoğu, *Şehri ve Güli*'de de görülmektedir.

Sâkinâme

Mîrek, *Sâkinâme* adıyla bir eser meydana getirdiğini, *Şehrî ve Gülî*'nin hâtimesinde ifade etmektedir.⁹ Ancak bu eserin bir nüshası henüz tespit edilememiştir.

ŞEHRÎ VE GÜLÎ

Anadolu'da çeşitli ilim dallarında yazılmış eserler için Türkçe, Farsça ya da Arapça şerhler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Türkçe yazılanlar elbette çoğunluktadır. Şerh dendiğinde daha çok tasavvufî metin şerhleri akla gelmektedir. Söz konusu şerhler arasında, klasik Türk edebiyatının oluşumunda önemli katkıları olmuş Farsça manzum veya mensur eserlerin şerhleri, daha çok bilinmekte ve bu konuda öne çıkmaktadır. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine Anadolu'da kaleme alınmış şerhlerinde görüldüğü gibi, bir eserin tamamı, münthap kısımları ya da dibace gibi belli bölümleri; bazılarında da edasıyla, manasıyla veya yazılış hikâyesiyle beğenilmiş, edipler arasında tartışılmış kaside, gazel, rubai gibi manzumeler, hatta beyitler veya bir beyit için şerhlerin yazıldığı görülmektedir. Eser şerhleri cümlesinden olarak, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine yazılmış şerhler başta gelmekte ve önemli bir külliyat oluşturmaktadır.

Taşkentli Mîrek Muhammed'in yazdığı *Şehrî ve Gülî* isimli eseri ise, Fars edebiyatının -bir kısmı Türk kökenli olan- ünlü şairlerinden seçilmiş, aslında bir hikâyesi olan Farsça beyit veya şiirlerin şerhi ve izahı olup bu hâliyle Anadolu'da oluşmuş şerh geleneğinden farklı bir örnektir.

Müellifin nüshaları günümüze ulaşmış iki eserinden biri olan *Şehrî ve Gülî*, edipler ve şairler arasında, edebî meclislerde üzerinde görüş alışverişi yapılmış, anlamı üzerinde tartışılmış ve nazım sebebi sohbetlere konu olmuş Farsça kaside, gazel, rubai, kıta ve mesnevilerde anlaşılmasında güçlük çekilen beyitlerin veya manzumelerin açıklamalarını içeren bir eserdir. Esas itibarıyla, Farsça söyleyen şairlerin, Mîrek'in gözündeki kalburüstü olanlarından bir şiir seçkisi yapılmış ve bunlar belli bir usul çerçevesinde şerh ve izah edilmiştir. Şiirleri tercih edilen şairlere bakıldığında, Derî Farsçasıyla ilk defa şiir söylediği kabul edilen Behrâm-ı Gûr ve Gazneli Mahmûd'un emriyle *Şehnâme*'yi yazan Firdevsî başta olmak üzere, kendi zamanına kadar gelmiş pek çok şaire ait manzumeleri eserine dâhil ettiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, *Nevâdirü'l-Emsâl* adlı Farsça-Türkçe sözlüğünü hazırlarken taradığı divan ve mesnevilerden derlediği edebî malzemenin bir kısmını, sözlüğünden iki yıl sonra telif ettiği *Şehrî ve Gülî*'de de kullanmıştır.

Adı

Eserin adı *Şehrî ve Güli*'dir. Yazar, kitabına Farsçada deyim olarak kullanılan bir tabiri ad olarak vermiş ve eserin adlandırılışını, "Bu güzel kitap -ki cennet bahçesinin yeni açmış goncası olup ılık rüzgârın tesiriyle açıldığı için cihanın makbulü, âriflerin elindeki gül destesinin taze açmış gülü olmuştur- elden ele dolaşan zarif ve canlı gülden kinaye ile *Şehrî ve Güli* diye adlandırıldı" anlamındaki sözleriyle açıklamıştır.

Oldı ey cân gülşeninüñ bülbüli

*Bu kitâbuñ nâmı Şehrî yu Güli*¹⁰

Şehrî ve Güli Farsçada bir deyim olarak da kullanılmıştır. Bu tabir, ulaşılabildiğimiz deyim sözlüklerinde madde olarak da yer almaktadır.

Mîrek Muhammed, *Nevâdirü'l-Emsâl*'de 'Bâbü'ş-şîn el-meftûha' madde başlığı altında bu tabiri şöyle izah etmiştir: "*Şehrî ve Güli bu meseli şol zamanda îrâd iderler ki şehriñ bir tuhfesi var ve şehirde nazîri ve şebîhi yokdur diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem şehri ve güli dirler. Nitekim Mevlânâ Câmî Sultân-ı kevineyn ve resûl-i sakaleyn (sav.) na'tında dimişdir bu mesel fehm olunur. Ez Sübha-i Monlâ Câmî, beyt:*

گل شهر دو جهانست بلی هست شهری و گلی زو مثلی

ve dahi şâirüñ bu beytinden ol mesel katı zâhirdir.

Beyt:

ای گل روی ترا چون من بهر سو بلیلی

از تو دارد این مثل شهرت که شهری و گلی¹¹

Şem'î, *Sühbatü'l-Ebrâr* şerhinde Câmî'nin yukarıdaki beytinin şerhinde şu açıklamayı yapmıştır: "*Hazret-i Resûl (sav.) iki cihân şehrinüñ gülidür. Belî, şehre mensub ve güle mensub olan ol resûlden bir meseldir. Zîrâ mevcûdâtın vücûdu maksûd bi'l-'arzdır ve anun vücûdu maksûd bi'z- zâtıdır. Belî, mısra '-ı sâniye sarf olunmak ensebdir.*"¹²

Riyâzî Mehmed *Düstûru'l-'Amel*'inde aynı deyim, "*Şehrî ve Güli şehirde bir evdir diyecek yirde darb iderler*"¹³ şeklinde açıklamış ve yukarıda verilen Farsça beyitleri örnek göstermiştir.

Hüsâmî de *Tuhfetü'l-Emsâl*'de, "*Şehrî ve Güli emsâldendür. Şehriñ bî-nazîr hediyesi demek me'âlinde îrâd olunur*"¹⁴ şeklinde açıklamış ve yalnızca Câmî'nin yukarıda verilen beytini nakletmiştir.

Hasan Şu'ûrî, *Lisânü'l-'Acem*'de, "*Şehrî ve Güli nevâdirdan bir 'adimü'l-mesel nesne ta'rîfinde 'bir şehir ve bir ev' dimekdir*"¹⁵ sözleriyle izahta bulunmuş ve yine yukarıdaki beyitleri örnek vermiştir.

Şehrî ve Gülî'nin Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2621 numaralı nüshasının yp. 82b kenarında *Şehrî ve Gülî* için şu kayıt düşülmüştür: “*Şehrî ve Gülî şehriñ bir tuhfesi ki nazîri bulunmaz. ‘Bir şehir bir fülân’ dedikleri meseldür.*” Bu kayıttan sonra yine Câmî'nin beyti şahid gösterilmiştir.

Şehrî ve Gülî tabiri Senâyî-i Gaznevî'nin bir gazelinde de geçmektedir:

چون تو صنم و چو ما شمن نیست شهرى و گلى توى و مايميم¹⁶

Alî Ekber-i Dihhudâ, *Emsâl ü Hikem*'inde bu tabiri madde başı yapmış, ancak bir izahla bulunmadan Câmî'nin yukarıda verilen beytini nakletmekle yetinmiş, devamında, “Bu şehirde yapıcı olan insandır” anlamında, “Fâ‘il est der in şehzr âdem est” sözünü kaydetmiştir.¹⁷ Ulaşabildiğimiz diğer Farsça deyim sözlüklerinde ise “şehrî ve gülî” tabirine rastlanmamıştır.

“Şehr” kelimesi, “şehr-revân” ve “şehr-şöhre” gibi terkiplerde nadir, eşsiz, eşi benzeri yok, çok değerli; rayic olan nesne, meşhur ve makbul nesne” anlamında kullanılmıştır.¹⁸

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, “şehrî ve gülî” tabiri, eşi benzeri olmayan, nadir, az bulunan nesne” anlamında kullanılmış bir deyimdir. Mîrek Muhammed, eserini adlandırırken Senâyî-i Gaznevî'nin, Kemâl-i Hucendî'nin ve Câmî'nin yukarıdaki beyitlerinden alıntı yapmış, aynı zamanda eserine “eşi benzeri olmayan kitap” anlamı da yüklemiştir.

Yazılış Sebebi

Eserin kısa mukaddimesinde telif sebebine ilişkin verilen bilgilere göre, türlü kaside ve rubaileri, mesnevi ve kıt‘aları dostlarıyla müzakere ederken, izahlarında zorluk çekilen beyitlerin manalarını ve mazmunlarını izah eden bir eser meydana getirmek istediğini, bu niyetle eserini ortaya koyduğunu söylemektedir. Kendi ifadesiyle eserin yazılış sebebi şöyledir: “*Fuzalâ-yı mütekaddimîn ve şu‘arâ-yı müte‘ahhirîn ebyâtın tetebbu‘ iderdüm. Ba‘z-ı kasâyid ü rubâ‘iyyât ve mesnevî vü mukatta‘ât arasında olan ebyât-ı müşkileyi ‘alâ kadri’l-imbân dūstân ile müzâkere iderken miskab-ı tab‘-ı elmâsgûn ile dūrer-i nâ-süfte-i ma‘ânîyi şikâfte ve ebkâr-ı hacle-i mazmûni dest-keşide itmege niyet itdüm.*”¹⁹

Mîrek, gerek İstanbul gerekse Rumeli'deki edebiyat çevreleriyle temasları neticesinde, kendisinden, geldiği coğrafyanın edebî atmosferini yansıtacak bir eser yazması talebiyle karşılaşmış ve *Şehrî ve Gülî*'yi bu

şekilde yazmış olmalıdır. Bu durum, İstanbul şairlerinin ilgileri hakkındaki değerlendirmelerinden de anlaşılmaktadır.

Telif Tarihi

Eser, Zigetvar şehrinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesinin bulunduğu külliyyede, ilkbahar mevsiminde iken 20.6.1613 tarihinde yazılmıştır: “*Mübarek başlıklı ve irfan erbabının güzel ellerince beğenilen bu kitap, çok saygın Zigetvar şehrinde, edip kardeşler ile birlikte, Sultan Süleyman Han'ın türbesinde, bahçe gülü mevsiminde sona erdi. Tarih: Cemaziyelevvel 1022 (20.6.1613).*”²⁰

İzah ve Şerh Metodu

Müellifin belli konulara örnek olmak üzere seçtiği Farsça beyitlerin izahlarını içeren *Şehrî ve Gülî*’de diğer şerhlerdeki daha çok anlam üzerinde duran bir usul görüldüğü gibi, bazen de beytin ya da manzumenin yazılmasına sebep olan hikâyesi anlatılmıştır. Müellif bu gibi kısımlarda “*Nakl olunur ki*” veya “*Menkuldür ki*” gibi ifadelerle söze başlamıştır. Yine kimi yerde bazı kelimelerin dilbilgisi bakımından izahı yoluna gidilmiş, bazen de, ilgili kelimenin/kelimelerin lügatlerde olmayan anlamı/anlamları verilmiştir. Bazı kelimelerin, Türkçenin hangi edebî dilinde ve hangi coğrafyasında, ne şekilde kullanıldığı konusuna da işaret edilmiştir. Buna ilişkin, Osmanlı Türkçesi için *Türkî* veya *zebân-ı Türkî*, Çağatay Türkçesi için *zebân-ı Nevâyî*, bölgesel olarak da Mâveraünnehir’de kullanılan Türkçe için *Mâverâünnehirler zebânı* ifadesi tercih edilmiştir. Örneğin; ‘sergut’ kelimesi için yapılan açıklamada “*...sergut, zebân-ı Nevâyîde pâdişahlar öninden kalkan ta’âm bakiyesine dirler ve mutlakâ bakiyye-i ta’âma sergut dirler*”. Örneğin “kaka” kelimesi için şu bilgi verilmiştir: “*Kâkâ, Mâverâünnehirler zebânında gulâm-ı Hindüstân ma’nâsına gelür. Bunlara kâke disen bir mertebe alınurlar ki kan bıçak olmak katlarında câyizdür.*” Ayrıca, bazı beyitlerde geçen kelimelerin deyim anlamları da söz konusu edilerek ilgili deyim, varsa, hikâyesi anlatılmış, böylece daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Bunlara ilâveten, her yerde olmasa da, çoğunlukla beyitlerin Türkçe anlamlarının verildiğini söylemeliyiz.

Muhtevası

Eser, Fars ve Türk kökenli bazı şairlerin Farsça eserlerinden, sözü edilen coğrafyaların edebiyat çevrelerinde iz bırakmış beyitler ve manzumelerden belli amaçlarla seçilmiş beyitler ve bir kısım manzumelerden oluşturulmuştur. Derî Farsçasıyla ilk defa şiir söylediği kabul edilen Behrâm-ı Gür ve *Şahnâme*’yi yazan Firdevsî-i Tûsî başta olmak üzere, müellifin de çağdaşı olan pek çok şaire ait beyitler esere dâhil edilmiştir.

Eserde şerhe konu olan şiirlerin toplamı 283 adet olup bunların tamamı 454 beyit ve 3 mısradır. Mîrek'e ait, eserin giriş kısmındaki biri Türkçe 2 beyit ile hâtimesindeki 1 dörtlük bunların dışındadır. Adları anılan şair sayısı, Lâedrî ile birlikte, 80'dir. Bazı şiirlerin ise şairi zikredilmemiştir. Şairi belirtilmemiş şiirlerin çoğu tek beyit halindedir. Bir kısmı ise kaside, mesnevi, kıt'a ve rubai nazım şekillerinden seçilmiş türlü manzumelerden oluşur. Buna göre, kime ait olduğu belirtilmemiş olan şiirler 28 beyit, biri üç, dördü ikişer beyitlik 5 kıt'a ve 4 rubai olmak üzere toplam 37 adettir. Ayrıca adı belirtilmemiş olmasına rağmen Horasanlı olduğu söylenen bir şaire ait 2 beyitlik bir kıt'a da nakledilmiştir.

Müellif, kısaca da olsa şairler hakkındaki kanaatlerini de dile getirmiş, aralarında mukayeseler yapmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Eserinin bir yerinde Osmanlı şairi Ganîzâde Nâdirî'den söz etmekte ve Nizâm-ı Esterâbâdî'nin takipçisi olduğunu bildirmektedir.²¹ Bu da kayda değer bir kayıttır.

Şehrî ve Güli'nin, içerdiği bilgiler bakımından en dikkat çekici yanı, şairlerin, buldukları çevrelerle münasebetlerinin anlatıldığı kısımlardır. Bu kısımlarda, şairlerin birbiriyle ve devlet adamlarıyla münasebetleri kadar kimi şiirlerin yazılış nedenlerini anlatan hikâyeler de önem arz etmektedir. Ayrıca, çeşitli vesilelerle söylenmiş hicivler de özellikle şair-sultan münasebetleri bakımından dikkat çekmektedir.

Müellifin Farsça atasözü, deyim ve kinayelerin Türkçe açıklamalarını içeren *Nevâdirü'l-Emsâl*'indeki anlatım biçimi ve birikiminin, yer yer *Şehrî ve Güli* sayfalarına da yansıdığı görülür. Örneğin, Mîrek seçtiği şiirleri açıklarken çoğunlukla kelimelerin türlü özelliklerine yoğunlaşmakta, yeri geldikçe deyimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla arka planlarındaki hikâyeleri de okuyucuya aktarmakta ve özellikle kimi kelimeler için verdiği anlamların başka sözlüklerde bulunmadığını belirtmek suretiyle Farsçanın kelime ve mana hazinesine de katkıda bulunmaktadır.

Kaynakları

Şehrî ve Güli'de, seçilen beyitlerin hangi eserlerden alındıkları çoğu kez kaydedilmiştir. Bu kayıtlar, eserde yararlanılan kaynaklar konusunda bizi aydınlatmaktadır. Eserde, şerh edilen şiir metinlerinin, hepsi için söylenemese de, en azından bir kısmının kaynağı olmak üzere toplam 21 adet eserin adı zikredilmiştir. Bunlar dışında bir de Huseyn-i Hıyâvânî'ye ait olup Mîrek'in atası Barak Han vasfında yazılmış olan manzum *Zafernâme*'nin ismi geçmektedir. *Şehrî ve Güli*'de adları anılan eserler şunlardır:

Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* (tlf. 665/1257) ve *Gülistân*'ı (tlf. 656/1258), Selmân-i Sâvecî'nin *Cemşîd u Hurşîd*'i (tlf. 763/1361), Evhadüddîn-i Isfahânî (Merâgâî)'nin *Mantku'l-'Uşşâk* adıyla da bilinen *Dehnâme*'si (tlf. 706/1307), Hâtîfî'nin *Heft Manzar*'ı, Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* (tlf. 587/1191), *İskendernâme* (597/1200-607/1211), *Leylâ vü Mecnûn* (tlf. 584/1188), *Mahzenü'l-Esrâr* (572/1176-77) adlı mesnevileri; Büyük sûfî şair Feridüddîn-i Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'ı, kendisine isnad edilen *Pendnâme*, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, Herat şairlerinden Nizâm mahlaslı Nizâmüddîn Abdulhayy'ın Hz. Ali hakkında yazdığı 120 beyitten ibaret *Mî'râcü'l-Hayâl* adlı kasidesi, Assâr-ı Tebrîzî'nin *Mihr ü Müşteri*'si (tlf. 778/1377), *Reşehât* (*Reşehât-ı Azîzân*, tlf. 909/1503), Nureddîn Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb* (tlf. 890/1485), *Sühbatü'l-Ebrâr*, *Tuhfetü'l-Ahrâr* (tlf. 886/1481) ve *Yûsuf u Züleyhâ*'sı (tlf. 888/1483), Firdevsî'nin *Şehnâme*'si, Hilâlî-i Çağatâyî'nin *Şâh u Dervîş*'i, Devletşâh'ın *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı (tlf. 892/1487), Hâtîfî'nin *Timurnâme*'si.

İzahı ve Şerhi Yapılan Şiirler ve Şairleri

Şehri ve Güli'de, şiirleri izah edilen şair kadrosu oldukça zengin olup şiiri/şiirleri alınan şairlerin çoğu da önemli şairlerdir. Eserde adları anılan ya da şiirlerinin şerh ve izahları yapılan şairler şunlardır:

Âgehî-i Horasânî (ö.932/1525), **Ali Şîr Nevâî** (844-906/1441-1501), **Alî-i Esterâbâdî**, **Hâce Âsafî-i Herevî** (853-923/1449-1517)'den 19 beyit, **Assâr-ı Tebrîzî** (ö.784/1382)'nin *Mihr ü Müşteri*'sinden bir beyit, **Ferîdüddîn Attâr-ı Nîşâbûrî** (553-627/1158-1230)'den üçü kendisine isnad edilen *Pendnâme*'den, ikisi *Mantku't-Tayr*'dan olmak üzere toplam 8 beyit, **Baba Figânî-i Şîrâzî** (ö.925/1519)'den bir beyit, **Hâce Muhammed Bahâüddîn-i Nakşebendî** (718-791/1318-1389)'den bir beyit, **Bedr-i Câcermî** (ö.686/1287'den sonra)'den bir rubai, **Bedr-i Şîrvânî** (ö. 1449)'den bir beyit; **Behrâm-ı Gûr** (ö.438)'dan bir mısra, **Benâî** Kemâlüddîn Ali Şîr-i Herevî (857-918/1453-1512)'den mesnevi şeklinde üç beyit ile ikişer beyitlik iki kıt'a, **Bisâtî** (ö.808, 815/1405, 1413)'den iki beyit; **Burunduk-ı Buhârî** (ö.1412)'den Hâce İsmet-i Buhârî hicvinde bir beyit, **Câmî** (817-898/1414-1492)'den 1 kıt'a ve 1 rubai, 18 beyti mesnevilerinden olmak üzere toplam 44 beyit, **Celâl-i Ferâhânî** Celâlüddîn b. Ca'fer (ö.1335)'den bir beyit; **Cevherî-i Zerger** (XII. yüzyıl)'den 1 kıt'a, **Dil-ârâm (-ı Çengi)**'den bir mısra, **Celâlüddîn Ebû İshâk Hallâc-ı Şîrâzî** (ö.1411, 1427)'den bir beyit ve bir rubai; **Ebû Nüvâs Hasan b. Hânî** (139-198/756-814)'den Arapça iki beyit; **Enverî** (ö.598/1189)'den altı beyit ve iki beyitlik bir kıt'a, **Evhadüddîn-i Isfahânî (Merâgâyî)** (673-738/1274-1338)'den üç beyit ve bir rubai, Gaz-

neli Sultan Mahmûd dönemi şairlerinden **Ferhârî**'den iki beyitlik bir kıt'a, **Ferîd-i Ahvel Ferîdüddîn Ahvel-i Esferâyînî** (XIII. yüzyıl)'den iki beyit, **Feyzî-i Hindî** (954-1004/1547-1595)'den biri bir kasidesinden toplam 4 beyit, **Firdevsî** (934-1020, 1026)'nin *Şehnâme*'sinden sekiz beyit, ayrıca, *Şehnâme*'den bilgiler; **Fuzûlî** (ö. 1556)'den iki beyitlik bir kıt'a, **Ganîzâde Mehmed Nâdirî** (ö.1036/1627)'den Türkçe bir beyit; **Gazâlî-i Meşhedî** (ö. 980/1572)'den üç beyit; **Hâcû-yi Kirmânî** (689-753/1290-1352)'den biri *Dehnâme*'nin ilk beyti olmak üzere iki beyit, **Hâfız-ı Şîrâzî** (ö.1388, 1389)'den bir beyit, **Hâkânî-i Şîrvânî** (520-595/1126-1199)'den on beyit ve iki beyitlik bir kıt'a, **Senâ'î** (473-535/1080, 81-1140,41)'den sekiz beyit, **Abdullah Hâtîfî** (822-927/1419-1521)'den ikisi *Timurnâme*'den, altısı *Heft Manzar*'dan toplam sekiz beyit, **Hayretî-i Tûnî** (ö.961/1554)'den beş beyitlik bir gazel ile iki beyitlik bir kıt'a olmak üzere 7 beyit, **Hilâlî-i Çağatayî** (ö.936/1529-30)'den biri rubai olmak üzere altı beyit, **Husrev-i Dihlevî** (651-725/1253-1325)'den yedi beyit, **Hümâyûn-ı Esferâyînî** (ö.902/1497)'den beş beyitlik bir gazel, **Huseyn Senâ'î-i Meşhedî** (ö.995, 996/1587, 1588)'den 2 beyit, **İmâd-ı Kâtib** (961-1024/1554-1615)'den bir beyit, **İsmet-i Buhârî** (ö.1436-37)'den bir beyit; **Kâsım-ı Envâr** (1355-1433)'dan iki beyit, **Kâtibî** (ö.839/1435)'den 19 beyit, **Kemâleddîn İsmâîl-i Isfahânî** (568-638/1173-1240 [?])'den 4 beyit, **Kemâl-i Hucendî** (ö.1400, 1405)'den 7 beyit, **Nî'metullah Kişverî** (XV. yüzyıl)'den bir beyit, **Kutbuddîn-i Nâyî** (1366-1408)'den iki beyit, **Lisânî-i Tebrîzî** (Şîrâzî) (ö.1533, 1534)'den bir rubai, **Lutfullah-ı Nişâbûrî** (ö.816/1413)'den bir rubai, **Meşrebî-i Meşhedî**'den bir beyit, **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** (604-672/1207-1273)'nin *Mesnevî*'sinden 3 beyit; *Şehrî ve Gülî*'nin müellifi **Mîrek Muhammed** (XVII. yüzyıl)'in biri Türkçe üç beyti ve Farsça bir rubaisi, **Muhlisî-i Bedahşânî** (XVII. yüzyıl)'nin bir beyti ve bir rubaisi, **Mücîr-i Beylekânî** (ö.586/1190 [?])'nin iki beyti, **Müşfikî-i Buhârî** (945-998/1538-1590)'nin 16 beyti, XVI. yüzyıl kadın şairlerinden olan **Nihâlî**'nin bir beyti, **Nizâm-ı Esterâbâdî** (ö.959/1552)'nin 11 beyti, **Nizâmî-i Gencevî** (1136-1217)'nin *Leylî vü Mecnûn*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Mahzenü'l-Esrâr* ve *İskendernâme* adlı mesnevilerinden toplam 27 beyti, **Pehlevân Kâtib**'in bir beyti, **Pûr Behâ-yi Câmî** (ö.732/1332)'nin 3 beyti, **Recâ'î-i Acem**'in iki beyti, **Poçoğlu Recâyî Efendî**'nin 4 beyti, **Riyâzî-i Semerkandî** (ö.884/1479)'nin 3 beyti, **Rûdekî-i Semerkandî** (ö.329/941)'nin bir beyti, **Sa'dî-i Şîrâzî** (ö. 691/1292)'nin 8 beyti, **Tâcüddîn Ömer Sadru's-şerî'a-i Buhârî** (XII. yüzyıl)'nin 6 beyti, **Selmân-ı Sâvecî** (709-778/1309-1376)'nin 14 beyti, **Seyf-i Fergânî** (ö.1348'den önce)'nin bir beyti, **Sultân Üveys Bahâdur** (757-776/1356-1374)'un 4 beyti, Güney ve Batı İran'da hüküm sürmüş Muzafferîler hanedanının ikinci sultanı **Şâh Şücâ** (760-786/1359-

1384)'in 2 beyti, **Şemsüddin Muhammed Cüveynî**'nin bir rubaisi, **Şeyh Âzerî** (1391-1461)'nin 6 beyitlik bir gazeli, **Şeyh Irâkî** (ö.688/1289)'nin 4 beyti, **Tezrîkî-i Acem** (XVI. yüzyıl)'in 12 beyti, **Tîrger-i Kirmânî**'nin bir rubaisi, **Ubeyd-i Zâkânî** (ö.771, 772/1369, 1370)'nin 9 beyti, **Urffî-Şîrâzî** (963-999/1555-1591)'nin 4 beyti, **Ümîdî** (ö.929/1523)'nin 12 beyti, **Vahşî-i Bâfîkî** (1523-1553)'nin 11 beyti, **Zahîr-i Fâryâbî** (ö.598/1202)'nin bir beyti ve bir rubaisi, **Zîrekî-i Herevî**'nin bir beyti, **Lâedrî** adı altında 5 beyit ve bir rubai ve söyleyeni meçhul 3 beyit yer almaktadır.

Adları Anılan Diğer Şairler ve Tarihî/Mitolojik Şahsiyetler

Şehrî ve Güllî'de, yukarıdaki şairlerden başka, türlü nedenlerle kimi şair kimi devlet adamı, kimi de tarihî-mitolojik şahsiyet olan çeşitli şahısların; Bermek oğulları gibi bazı hânedanların adları anılmakta ve bunların tarihe mal olmuş bazı özelliklerinden bahsedilmektedir. Adları anılan şahısların ve hanedanların bir şekilde edebî kültür içinde yer aldıklarını söylemeliyiz. Sözü edilen şahısların aşağıda yalnızca adları, unvan veya lakapları verilecektir.

Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan Şeybanî hanedanı (991-1006/1583-1598), Özbek sultanlarından **Abdullah Han** (ö.1006/1598), Timurleng'in üçüncü oğlu Mirza Celâleddîn Mîrânşâh (1366-1408) dönemi bilginlerinden olup Mîrânşâh'ın emriyle Kazvin civarında asılarak idam edilen **Abdülmü'min-i Gûyende**, asıl adı Emir Han olup Herat'ta valilik yapmış olan **Ahmed-i Âtûn**, şair Abdurrahmân-ı Câmî'nin mürşidi Şeyh **Ahmed-i Câmî** (441-536/1049-1141), Tahranlı seçkin bir aileden olup ticaret için Hindistan'a giden, dönüşte dostlarına hediye getirmediği için adı cimriye çıkan ve şairlerce hicvedilen **Aka Şâpûr**, dönemin edip ve sûfilerinden olup Rûkniyye tarikatının kurucusu Şeyh Rûkneddîn **Alâüddeve-i Sîmnânî** (659-736/1261-1336), "türbe şeyhi" unvanıyla anılan Bosnalı Halvetiye şeyhlerinden **Ali Dede** (ö.1007/1598 [?]), Özbek Türklerinden Şeybanîler hanedanının yedinci sultanı **Barak Han** Nevrûz Ahmed, Timur'un torunu ve Şâhruh Mirza'nın oğlu **Gıyâseddîn Baysungur** (799-837/1397-1434), *Şehnâme*'de adı geçen mitolojik şahsiyetlerden **Cemşîd**, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Şirazlı bir kadın şair olup İncüoğullarından Celâleddin Mes'ûd Şah'ın kızı olan **Cihân Hâtûn**, *Şehnâme*'de adı geçen mitolojik şahsiyetlerden **Dahhâk-i Mârî**, ilk Müslümanlardan **Ebû Zer-i Gifârî** (ö. 32/652), cesaret ve yiğitliğiyle meşhur Turan hükümdarlarından olup Efrâsyâb-ı Türk adıyla da anılan **Efrâsiyâb**, **Evhadüddîn-i Kirmânî**, Müşfikî-i Buhârî'nin bir kıt'asında sakalı hicvedilen **Fethullâh-ı Sahnâf**, eski İran hânedanlarından Keyânîlerin padişahı Dârâb'ın oğlu **Fîrûz Şâh**,

meşhur İslâm düşünürü **Gazzâlî** Ebû Hamîd (ö. 505/1111), Efrâsiyâb'ın kardeşi ve Turan ordusu kumandanlarından **Gersîvez**, Farsça-Türkçe sözlük müelliflerinden **Halîmî** Lutfullah b. Ebî Yûsuf (ö.1497'den sonra), gazelleri ile ünlü Osmanlı divan şairi **Hayâlî** (ö.964/1556-57), Farsçadan Farsçaya bir sözlük olan *Tuhfetü'l-Ahbâb* (tlf. 936/1530)'ın müellifi Heratlı **Hâfız-i Evbehî** (ö.974/1566), Sultan **Hüseyn Baykara** (842-911/1438-1506), Barak Han adına yazılmış manzum *Kitâb-ı Zafernâme*'nin müellifi **Huseyn-i Hıyâvânî**, **İbn Sînâ** (ö.428/1037), Heratlı şairlerden **İmâmî-i Herevî** Ebû Abdullah Muhammed (ö.686/1287), Azerbaycan Atabeglerinden **Kızıl Arslan** (ö.587/1191), Keyânîlerden Siyavuş'un oğlu ve bu hanedanın üçüncü padişahı **Keyhusrev**, XIV. yüzyıl âlimlerinden **Kutbuddîn-i Şîrâzî** Mahmûd b. Mes'ûd (634-710/1236-1311), Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinin baş kadın kahramanlarından olan Ermenistan kraliçesi **Mehîn Bânû**, Timur'un üçüncü oğlu **Mîranşâh** Mîrzâ Celâlüddîn (769-810/1367-1407), Orta Asyalı Hâcegân tarikatı şeyhlerinden ve büyük sûfi velilerden **Muhammed Bâbâ-yı Semmâs** (ö.736/1335), Muhammed Kahkî-i Kûhistânî ve Mevlâna Kâhî adlarıyla da anılan Mîranşâh dönemi âlimlerinden **Muhammed-i Kûhistânî**, Kert hanedanının beşinci sultanı **Muhammed-i Kerd (Kert)**, Delhi Tuğluk hanedanının kurucusu Gıyâsüddîn Tuğluk'un büyük oğlu **Muhammed Tuğluk Şâh** (725-752/1325-1351), Selmân-ı Sâvecî'nin çağdaşı, Heratlı şairlerden **Muzaffer-i Herevî** (ö.781/1379), Mâverâünnehir şairlerinden Hamîdüddîn **Müstevfi-i Cevherî**, Şah İsmail'in ordu komutanlarından ve en yakın danışmanlarından **Necm-i Sâni** lakabıyla bilinen Emîr Yâr Ahmed-i Isfahânî (ö. 918/1512), Kübreviye tarikatının kurucusu **Necmüddîn-i Kübrâ** (539-618/1145-1221), *Lügat-i Ni'metullah* adlı Farsça-Türkçe sözlüğün müellifi Sofyalı **Ni'metullah b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî** (ö.1562), adaletiyle ünlü Sâsânî hükümdarı **Nûşîrevân**, Safevîler döneminde saray musahiplerinden **Seg-i Cehennem**, Rüstem ile Semengân sultanının kızının oğlu olan **Sührâb**, *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı eseriyle ve Farsça eserlere yazdığı şerhlerle bilinen **Sürûrî** (896-969/1491-1562), Şeybanîlerin dördüncü sultanı **Ubeydullah Hân**, İlhanlı sultanı Abaka Han (1265-1282) dönemi vezirlerinden **Vecîhüddîn Hâce Zengî** b. Tâhir-i Feryûmedî, şair **Velî-yi Deşt-i Beyâzî** (ö.1001/1592-93), ikinci Emevî halifesi **Yezîd b. Mu'âviye** (ö.64/683).

Bahsi Geçen Coğrafi İsimler

Mîrek, eserinde, bazı coğrafi bölge, şehir, belde, köy ve mahalle adlarından ve bazı özelliklerinden bahsetmiş; bazen şairlerin birbirleriyle atışmalarını konu etmiş, bazen de Mîrek, yeri geldikçe, bir şehrin diğer şehir -hatta bölge- nazarındaki imajı konusunda bilgiler vermiştir. Me-

selâ, eserin bir yerinde, Acem diyarında “Horasanlılar, Tuslular, Buharalılar, Sebzliler, Belhliler ve Mâveraünnehirliler hakkında söylenenler topluca değerlendirilmiştir. Eserde, coğrafi isim olarak, **Amû, Belh, Buhara, Ceyhun, Herî (Herat), Hindî-küş, Horasan, Irâk-ı Acem, Irâk-ı Arab, Isfahan, İran, Kal’a-i Alıncak, Mâverâünnehir, Merv, Mûliyân, Nişabur, Semerkand, Turan, Vilâyet-i Rûm, Zâkân** gibi şehir ve bölge adları, buraların önemli özellikleri ile birlikte anılmaktadır.

Edebiyat Çevreleri

Şehrî ve Güli’nin, içerdiği bilgiler arasında, şairlerin, buldukları çevrelerle münasebetlerinin anlatıldığı kısımlar ayrı bir öneme sahiptir. Bu kısımlarda, şairlerin birbiriyle ve devlet adamlarıyla münasebetleri kadar kimi şiirlerin yazılış nedenlerini anlatan hikâyeler de dikkat çekicidir. Ayrıca, çeşitli vesilelerle söylenmiş hicivler de özellikle şairlerin münasebetleri bakımından öne çıkmaktadır.

Mîrek’in *Şehrî ve Güli*’de düştüğü bazı notlar, Türk Divan Edebiyatı ve İran Edebiyat Tarihi bakımından da önem taşımaktadır.

“*Bu kemîne şehr-i İstanbul’a geldiğümde ba’z-ı sühan-şinâs u hoş-tab’ân ile konuşup elfâz-ı dürer-bârlarından sade-fî gûş-ı cânı pür-dür itdüm. Gördüm ki şu’arâ-i mütekaddimünden hazz itmeyüp müteah-hirînden olan Muhteşem-i Kâşî ve Vahşî-i Yezdî ve Velî Deşt-i Beyâzî ebyâtın mâ’illerdür ve okuñ diyü teklîf iderler. Bu ahvâli ba’z-ı câhil müteşâir işidüp taklîd yüzinden anlar dahi Muhteşem-i Kâşî ve Vahşî ebyâtın ararlar. Hâce Hâfız ve Şeyh Sa’dî ebyâtına tenezzül itmeyüp zur-fâ-i Acemden birin gördükde Dîvân-ı Muhteşemün var mı ve ‘Urîf ebyâtı manzûrun oldı mı ve Vahşî kasâyidinden hâturunda yok mı diyü suâl iderler.*”²²

“*Diyâr-ı ‘Acemde üç dâne ‘ayyâr anılır. Birisine Nâsır-ı Kâseger ve birisine Hâcî-i Zâvî ve birisine Surh-merd-i ‘Ayyâr dirler ve rüzgârda ‘ayyârlıkla meşhûrlardur. Mevlânâ Kâtibî’nin bu beytinden Surh- ‘Ayyâr fehm olunur. Beyt:*

می رباید گل بعیاری ز بلبل نقد صبر
سرخ عیاریست پنداری زهی عیار گل²³

Hâkânî-i Şîrvânî, hacca giderken Rusların eline esir düşer ve bir kilisede zincire vurulur. Kendisine din değiştirmesi için baskı yapılır. Bunun üzerine Hâkânî, yüz beyte yakın bir kaside yazarak başına gelenleri anlatır ve kasideyi Rusların vezirine gönderir. Rus vezir, şiirden anlayan

biri olduğundan, kaside çok hoşuna gider ve şairi affederek hediyelerle Vilâyet-i Rûm'a gönderir.²⁴

Hüseyin Baykara, Âsafî'nin bir beytini işitince, beytin güzelliğine hayran olup yedi gün her yerde donanma yapılmasını emreder. Bu beyitte Âsafî, kendini, gözyaşı içindeki balığa, sevgilinin saçını da oltaya benzetmiştir. Tercümesi şudur: “*Bir gece gözyaşlarımı balık gibi vatan edindiğimi gördüm; nihayet damağımdan kâkülünün oltasına takıldığımı gördüm.*”²⁵

Enverî, Sultan Sencer'in melikü'ş-şuarâsı olup makbul bir şairdir. Sultan Sencer, maiyyetiyle birlikte Ahsikefî adlı bir köye gelip konaklar. Herkese birer ev tahsis edilir. Enverî'ye ayrılan evde ise bolca sivrisinek ve pire vardır. Şair, sabaha kadar büyük sıkıntı çeker. Sultan Sencer, o gecenin sabahında şaire ne durumda olduğunu sorunca, Enverî, “*Gecenin başından sabaha kadar vücudumda pire dansetti, sivrisinek ney üfledi, ben de çeng çaldım*” anlamına gelen beyti söyler.²⁶

Nüshaları

Şehrî ve Gülî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nin değişik koleksiyonlarında 11, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde 3, Ankara Milli Kütüphane'de 1, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde 1 ve Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'nde 1 olmak üzere yurtiçi kütüphanelerinde 17 nüshası tespit edilmiştir.²⁷

1. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Nu. 2944

Vişneçürüğü renginde, miklepli, ortası yıldız desenli, şirazeli; 225x125 (162x80) mm. ebadında bir mecmua içerisinde, talik ile yazılmıştır. Metin 48b-81b yaprakları arasında olup 23 satırdır. Özel adlar, başlıklar ve mazmunlar surh ile yazılmıştır. Beyit başları surh çizgi ile belirlenmiştir. Metin yıldız çerçeve içerisindedir.

1b-46b'de *Nevâdirü'l-Emsâl*, 47a-48b'de *Pendnâme*'den seçme beyitler, 83a boş, 83b'de Arapça beyitler, 84a boş, 84b'de Arapça bir dua, 85a boş, 89b'de *Düstûru'l-'Amel* adlı eserler vardır.

Başı 48b:

بنام پاک خدای هشتده هزار عالم جل ذکره که روح پر فتوح خلاصه موجودات در قبضه قدرت اوست... اما بعد بو کمینة طشکنندی اعنی میرک محمد نقشبندی ...

Sonu 81b:

...این سرگردان بادیه عصیانرا از دعاء خیر فراموش نکنند.

وز نور یقین دلم منور گردان
بی منت مخلوق میسر گردان

یارب ز قناعتم توانگر گردان
اسباب من سوخته سرگردان

2- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Nu. 2743

Karton kaplı üzeri deri, yıldız çerçevesi 255x136 (192x79) mm. ebadında, 25 satır. Nesih hatla yazılmış, metin yıldız çerçeve içinde, başlıklar ve maddeler kırmızı mürekkep ile belirlenmiştir. Bazı yaprakların haşiyelerinde notlar vardır. Serlevha tezhipli, metin 1b-40a yaprakları arasında olup ince aharlı kâğıda yazılmıştır. Mecmuanın 41b-98a yaprakları arasında *Nevâdirü'l-Emsâl* vardır. Mecmua Muhammed Emîn İbn Ali el-Bedestânî tarafından Zilhicce 1160/Aralık 1747 tarihinde yazılmıştır.

Başı 1b:

بسم .. آغاز سخن بنام خدای اندک پذیر بسیار بخش جل ذکره قبض و بسط هس ده
هزار عالم در قبضة قدرت اوست ... نثر ستاینده خاکپای علی بو کمینه طاشکندی اعنی
میرک محمد نقشبندی ...

Sonu 40a:

رباعی

وز نور یقین دلم منور گردان
بی منت مخلوق میسر گردان

یارب ز قناعتم توانگر گردان
اسباب من سوخته سرگردان

فی شهر شعبان م.

Mecmuanın ferağ kaydı 98a:

تمام شد کتابت این نسخه بی نظیر در وقت العشا لسنه ستین و ماته و الف فی شهر
ذی الحجه الشریفه من هجره فی له العز و الشرف نمقه الفقیر الحقیر محمد امین ابن علی
البدستانی.

Diğer nüshalar sonları itibarıyla aynı olup, başlangıçları yukarıda verilen nüshalardan birine uymaktadır. Aşağıda diğer nüshaların yalnızca kütüphane numaraları ve nüsha tavsifleri verilmiştir.

3- Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi Nu. 317

Müstakil bir nüsha, 1b-51a yaprakları arasında, 19 satır, 205x120 (140x65) mm., talik. Kâtip Hüseyin er-Ruusî tarafından yazılmıştır. İstinsah tarihi belli değildir. Baş kısmında vakıf kaydı var. Kenarları cetvelli, vişneçürüğü renginde, iç kapak kısımları ebru kaplı cilt. Zahriyede

dört adet Farsça beyit var. Yazı ince, fakat okunaklıdır. Bazı sayfa kenarlarında düzeltmeler var. Madde başı olan kelimeler, özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 5b, 6a, 6b, 7a ve 8b'de birisi tarafından sonradan ve farklı bir mürekkeple ve yazı karakteri ile bazı Farsça beyitlerin şerhi derkenar olarak yazılmıştır.

4- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Nu. 2702

91b-144a yaprakları arasında, 17 satır, 201x145 (145x61) mm, talik. Vişneçürüğü renginde, cetveli ve gömme şemseli deri cilt, şirazeli. Yp. 1a'da ve sonda vakıf kaydı vardır. Başlıklar ve madde başları kırmızı. Haşiyelerde tashihler var. Kâğıt aharlı. İnce fakat okunaklı bir yazısı var. Nüsha Himmet adlı bir müstensih tarafından 1071 (1660-61) yılında yazılmıştır.

Yp. 1b-89b arasında *Nevâdirü'l-Emsâl* var. Nüshanın istinsah kaydı ve tashihi birinci eser olan *Nevâdirü'l-Emsâl*'in sonundadır (yp.89b).

5- Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan Nu. 110

Nesih yazıyla, 200x140 (150x75) mm. ölçüsünde, 21 satır, 193b-242a yaprakları arasında, filigranlı beyaz kâğıda yazılmıştır. Sözbaşları kırmızı ile belirlenmiştir. Çeharkuşe meşin, ebrî kâğıt kaplı, miklepli bir cildi vardır. Mecmuanın 2b-59b yaprakları arasında *Nevâdirü'l-Emsâl*, 60b-105b'de 'Ukûdu'l-'Ukûl, 106b-151a'da *Düstûru'l-'Amel*, 152b-192b'de *Enîsü'l-'Uşşâk*, 243b-300a'da *Düstûru'l-'Amel* adlı eserler ve 302b-303b arasında Arapça açıklamalı Farsça grameri vardır. Nüshanın 193b-195b yapraklarının haşiyelerinde *Telhis-i Düstûru'l-'Amel* yer alır.

6- Süleymaniye Ktp. Serez Nu. 3822

Mecmuanın 77b-125a yaprakları arasındadır. Nüsha, Derviş İbrahim el-Gülşenî tarafından Edirne Âşık Efendi Zaviyesi'nde 1068 (1658) yılında talik ile yazılmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple, önemli yerler surh çizgi ile belirlenmiştir. Derkenarlarda, Gelibolulu Âlî'nin *Nevâdirü'l-Hikem* adlı eserinin metni yazılıdır.

7- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Nu. 2792/9

Mecmuanın 222b-250b yaprakları arasındadır. 214x117 (157x65) mm. ebadında olup 21 satırdır. 222b serlevha tezhipli, 222b ve 223a cetvelidir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Nüsha Kubbelizâde Ahmed tarafından talik ile yazılmıştır.

8- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Nu. 2621

Üzeri ebru kaplı karton cilt kapaklı, yaldız cetveli, miklepli bir

mecmua içerisinde, 225x130 (160x64) mm. ebadında, 121 yaprak. Metin mecmuanın 82b-121b yaprakları arasında olup 130x55 mm. ebadında, 21 satırdır. Madde başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kenarlarda tashih ve notlar vardır. İstinsah tarihi belli değildir. Mecmuanın yp. 1b-61b arasında *Düstûru'l-'Amel*, yp. 62b-81a arasında *Telhîs-i Nevâdirü'l-Emsâl* vardır. *Şehrî ve Güli* ile mecmuadaki diğer eserler, 81a'daki kayda göre, İlmî adıyla meşhur Ali b. Yûsuf adlı biri tarafından İstanbul'da Şeyh Ferhad adlı mahallede Rebiülâhîr 1104/Aralık 1692 tarihinde yazılmıştır.

9- Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Nu. 2620

Üzeri deri kaplı karton cilt, mıklepli, gömme yıldız şemseli bir mecmua içerisinde. 238x130 (170x80) mm. ebadında, 23 satır, ince renkli kâğıt. Başlıklar ve mazmunlar kırmızı çizgiyle belirlenmiştir. Mecmuanın 1b-46b yaprakları arasında *Düstûru'l-'Amel*, 47b-57b arasında *Telhîs-i Nevâdirü'l-Emsâl* adlı eserler vardır. Eserin metni 58b-83a yaprakları arasındadır. İstinsah kaydı yoktur.

10- Süleymaniye Ktp. Laleli Nu. 1670

60b-109a yaprakları arasında, 21 satır, talik, sözbaşları kırmızı mürekkeple. Vişneçürüğü renginde ve cetveli deri bir cildi vardır. Ali b. Mustafa adlı bir müstensih tarafından 1134 (1722) yılında yazılmıştır.

Mecmua içerisinde *Şehrî ve Güli* dışında, yp. 1b-59b'de *Nevâdirü'l-Emsâl*, yp. 109b-118b'de Neşâti'nin Farsça grameri ve yp. 119b-178b arasında *Düstûru'l-'Amel* adlı eserler vardır.

11- Süleymaniye Ktp. Murad Buhari Nu. 243

Koyu kahverengi deri kaplı karton cilt; mıklepli, şemseli, şirazeli, 208x130 (170x80) mm. ebadında 126 yaprak. Metin yp. 1b-56a arasındadır. Nesih hatla yazılmıştır. İstinsah ve müstensih kayıtları yoktur. Başlıklar ve mazmunlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde imla hataları sıkça görülmektedir. Bazı sayfalarda nadiren notlar yer almaktadır.

12- Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H 1033

Kahverengi deri şemseli cilt içerisinde; serlevha tezhipli, cetveller yaldızlıdır. Aharlı kâğıt, 180x95 (45x15) mm. ebadında, 15 satır, 80 yapaktır. Talik ile yazılmıştır.²⁸

13- Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R 850

Şemseli kırmızı deri cilt, serlevha tezhipli, yıldız cetveli bir cilt içerisinde; aharlı ince kâğıt, 200x115 mm., 152 yaprak. 62 mm. uzunluk, 11

satır, talik. Şücâ'uddîn Muhammed eş-Şîrâzî eliyle 988/1589-90 [?] yılında istinsah edilmiştir.²⁹

14- Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y 4065

Vişneçürüğü deri yumuşak cilt; 195x125 mm., 140 yapraktan ibaret bir mecmuanın 1b-70a yaprakları arasındadır.³⁰

15- Ankara Milli Kütüphane Nu. YZA 3441

Sırtı vişne rengi meşin, satırlar ebru kâğıt kaplı karton cilt içerisinde, yp. 58b-88a arasındadır. 193x132 (145x75) mm. ebadında, 18 satır, talik, birleşik harf filigranlı kâğıt. Başlıklar ve özel adlar kırmızıyla yazılmıştır. Metinde yazım hataları sıkça görülmektedir. Mecmuanın yp. 1b-57b arasında müellifin *Nevâdirü'l-Emsâl* adlı eseri vardır.

16- Kayseri Râşid Efendi Ktp. Râşid Efendi Nu. 588

194x112 (133x63) mm. ebadında, 56b-98a yaprakları arasında, 19 satır, Odabaşızâde Abdülbâkî eş-Şîrâzî tarafından Talik hatla 1089 (1678) yılında yazılmıştır.

17- Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu. 1595

Kahverengi meşin cilt kaplı, 150x85 (210x140) mm. ebadında, 15 satır, 36 yapraktan ibarettir. Kütahya Mevlevihânesi kitaplarından olup Şeyh Ahmed Hâlis el-Mevlevî tarafından yazılmıştır. Kıt'a, beyit, nakl olunur ki gibi söz başları ve özel adlar, kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Sonuç

Taşkentli Mîrek Muhammed'e ait olan *Şehrî ve Gülî* adlı bu eser, diğer şerhlerden farklı özelliklere sahip içeriği itibarıyla Türkçe şerh geleneğimiz içerisinde farklı bir eserdir. Öncelikle, eserin, ağırlıklı olarak İran ve Orta Asya'yı içine almakla birlikte, Osmanlı ülkesinden Hindistan'a uzanan geniş kültür coğrafyasından izler taşıması, ilk anda göze çarpan özelliği olarak öne çıkmaktadır. Muhtevâsındaki bilgiler dikkate alındığında bu denli geniş bir coğrafyayı kucakladığını gözlemlediğimiz *Şehrî ve Gülî*'nin, Anadolu'da şekillenmiş şerh geleneği çerçevesinde yazılmış bir şerh olmadığı, böyle bir eserin, uzun bir süreç ve hayli emekle elde edilmiş bir birikimin meyvesi olduğu hemen anlaşılmaktadır. Mîrek Muhammed'in, aslen, Taşkentli olması, Şiraz'da, İstanbul'da ve bir süre Balkanlarda ve buralardaki kültür hayatının içinde bulunması eseri daha da ilginç kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağdathî İsmail Paşa, *Zeyl: İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Kesfü'z-Zîmûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, C I-II, nşr. Ş. Yaltkaya, R. Bilge, İstanbul: 1941-43.
- _____, *Hediyetü'l-'Arifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, C II, İstanbul, 1955.
- Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, edited by Edward G. Brown, London, 1901.
- Dihjudâ, 'Alî Ekber, *Emsâl ü Hikem*, C II, Çâp-i Pencum, Tahran: Emîr-i Kebîr, 1361 hş. (1982).
- Dîvân-i Hâfiz*, be-İhtimâm-i 'Allâme Kazvînî ve Kâsım-i Ganî, Çâp-i Devvum, Tehrân: 1373 hş. (1994).
- Dîvân-i Hakîm Senâyi-i Gâznevî*, be ihtimâm-i Perrvîz Bâbâyî, Tehrân: İntişârât-i Nigâh, 1375 hş. (1996).
- Dîvân-i Kemâl-i Hucendî, Taşhîh: 'Azîz-i Devletâbâdî*, Tebriz: 1996.
- Dîvân-i Senâ'î: Dîvân-i Hakîm Ebu'l-Mecd Mecduddîn Âdem Senâ'î-i Gâznevî*, bâ Muqadime ve Havâşî ve Fihrist, be-Sa'y ve İhtimâm-i Mu-derris-i Razavî, Çâp-i Sevvum, İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâ'î, 1362 hş. (1983).
- Flügel, Güstav, *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, I-III, Wien, 1865-1867.
- Hasan Şu'ûrî, *Ferheng-i Şu'ûrî*, C. II, İstanbul: 1155.
- Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emşâl*, Nurosmaniye Ktp., nu. 4703.
- Karatay, F. Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C. I-II, İstanbul, 1961.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1980.
- Mîrek Muḥammed-i Taşkendî, *Nevâdirü'l-Emşâl*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Nu. 1213.
- _____, *Şehrî ve Güllî*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nu. 2944.
- Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK Yay., 2010.
- Riyâzî Meḥmed, *Düsturu'l-'Amel*, Ankara Milli Ktp. A. Ötügen nu. 974.
- Sohrweide, Hanna, *Turkish Handschriften*, C. III, Wiesbaden, 1974.
- Şem'î Şem'ullâh, *Şerḥ-i Sübhâtü'l-Ebrâr*, Ankara Milli Ktp., Yz A 8395.
- Tayşî, M. Serhan, "Ali Dede, Bosnavî", *DİA*, C II, İstanbul, 1989, s. 386.

¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Zeyl.*, II, 680; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâ'*, II, 269; Güstav Flügel, *Die Arabischen, Persischen*, I, 102-103; Hanna Sohrweide, *Turkish Handschriften*, II, 432.

² Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 54a.

³ Barak Han için bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 78.

⁴ Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 68b.

⁵ Aynı eser, yp. 81b.

⁶ Bk. M. Serhan Tayşi, “Ali Dede, Bosnavî”, *DİA*, C II, 386.

⁷ Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 81b.

⁸ Daha geniş bilgi için bk. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 185-187.

⁹ Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 81b.

¹⁰ Aynı eser, yp. 48b.

¹¹ Mîrek Muhammed, *Nevâdirü'l-Emsâl*, yp. 66a-66b.

İlk beytin çevirisi: “İki cihan şehrinin de gülüdür. Evet, şehri ve güli buna dair bir deyimdir.”

İkinci beytin çevirisi: “Ey yüzünün gülü için benim gibi her yanda bir bülbülü olan (güzel)! “Bir şehir, bir gül” deyimini sayende meşhurdur.” Bu beyit, Kemâl-i Hucendî'nin bir gazelinin matla beytidir. Bk. *Dîvân-i Kemâl-i Hucendî*, s. 393 (Gazel nu. 1007).

¹² Şem'î, *Şerh-i Sübhatü'l-Ebrâr*, yp. 18b.

¹³ Riyâzî Mehmed, *Düstûru'l-Amel*, yp. 43a.

¹⁴ Hüsâmî, *Tuhfetü'l-Emsâl*, yp. 51a.

¹⁵ Hasan Şu'ûrî, *Ferheng-i Şu'ûrî*, I, 47a.

¹⁶ *Dîvân-i Hakîm Senâyî-i Gaznevî*, s. 449.

Çevirisi: *Senin gibi put, bizim gibi putperest yoktur. Şehir biziz, gülü de sensin.*

¹⁷ Bk. Ali Ekber-i Dihhudâ, *Emsâl ü Hikem*, II, 1041.

¹⁸ Hasan Şu'ûrî, *Ferheng-i Şu'ûrî*, I, 47a.

Hâfîz'a ait beytin çevirisi: “Ustanın istediği, dikkatle bakarsan sanatkârdır, ancak geçerliliği yoktur.”

Ümîdî'ye ait beytin çevirisi: “Lüzumsuz şöhretten dolayı makbul olmuş bu kabul edilemez durum, her köyde meşhurdur.”

¹⁹ Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 48b.

²⁰ Aynı eser, yp. 81b.

²¹ Aynı eser, yp. 76b.

²² Aynı eser, yp. 80a.

²³ Devletşâh, *Tezkiretü's-Şu'arâ'*, s. 385.

Çevirisi: “Hileyle bülbülden sabır nakdini çalar, gül. Sen Surh Ayyâr sanırsın; oysa pek düzenbazdır gül.”

²⁴ Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, yp. 54a-55b.

²⁵ Aynı eser, yp. 53a-b.

²⁶ Aynı eser, yp. 60b.

²⁷ Eser, sıralanan ilk beş nüsha esas alınarak tarafımızdan neşre hazırlanmıştır.

²⁸ Nüsha için bk. F. Edhem Karatay, *TSMK TY*, II, 71.

²⁹ Eser 1613 yılında yazılmış olduğu için bu tarih kaydı yanlış olmalıdır. Bk. F. Edhem Karatay, *TSMK TY*, II, 72.

³⁰ Bk. F. Edhem Karatay, *TSMK TY*, II, 363.